

O ranosrednjovjekovnim proizvodima zoomorfne umjetnosti u zaleđu istočnojadranske obale

Ante Milošević
Split/Sinj

Abstract: The text discusses various artifacts from the early Middle Ages with zoomorphic motifs that have been found so far on the eastern Adriatic coast, its hinterland and in the deeper interior, especially in the area of today's Bosnia and Herzegovina. It aims to explain their cultural origin and chronological framework, as well as the historical circumstances that could have contributed to their emergence and spreading in this area, at the end of the 8th and the beginning of the 9th century, originally from the Germanic area. Among these finds, the double-sided decorated belt tongue from the castrum in Gornji Vrbljani is one of the finest such products in Europe, and the only one among them with the name of the master who crafted it (*Tetgis faber me fecit*). Based on this important information, it is suggested that all similarly decorated metal objects, particularly from the Carolingian Empire territory, be labeled as products of the *Tetgis style*, instead of the hitherto usual phrase *Tassilos chalice style*.

Keywords: Eastern Adriatic coast, Bosnia and Herzegovina, early Middle Ages, Germanic zoomorphic art, Tetgis style, Tassilo chalice style, Carolingian Empire

Uvod

U posljednjih dvadesetak godina više sam puta pokušao raspravljati o problematici datiranja i porijekla nekoliko novopronađenih i tipološki vrlo ujednačenih ranosrednjovjekovnih mačeva *K-tipa* iz Dalmacije.¹ Tada sam se također trudio dokazivati da su ti mačevi proizvodi iz posljednjih desetljeća 8. ili početka 9. stoljeća, a prema njihovim izravnim tipološkim usporedbama s vrlo sličnim mačevima iz nordijskih zemalja zaključio sam da su radionice koje su ih proizvele djelovale na sjeveru Europe.² Na uvjerljiv način to pokazuje mač iz Zadvarja kojemu je na nakrsnici drške ispisano ime majstora koji ga je radio i koje završava naERTUS, što je čest germanški imenski dočetak. Neobična je pojava križa na tome maču, kao i na primjerku iz Koljana te na još nekim istovremenim proizvodima jer u to vrijeme on nije bio svojstven sjevernoeuropskim prostorima u koje je kršćanstvo dugo i

sporo prodiralo.³ Taj detalj ne mora imati presudnu ulogu kada razmišljamo o kronološkoj i radioničkoj pripadnosti tih mačeva jer je dobro poznato da su različite radionice u drugim središtima Europe toga doba proizvodile predmete koji nisu nosili značajke svojstvene kulturi područja na kojemu su djelovale, nego su bili izrađeni po ukusu naručitelja koji su često bili u vrlo udaljenim krajevima. Tako su primjerice u samostanskim radionicama u Rimu izrađivane tzv. "slavenske fibule",⁴ a artefakti ranokarolinških osobina, pronađeni u S. Vincenzu u Voltornu u Italiji, karakteristični su za prostore zapadne Europe.⁵ Ove spoznaje mogu biti važne za buduća istraživanja ranosrednjovjekovnih mačeva u Hrvatskoj jer se do sada uobičajeno tumačilo da je takvo oružje proizvedeno i potom importirano iz Porajnja, koje je bilo gospodarsko i političko središte Franačkoga Carstva. Danas takvo odlučeno mišljenje, koje je bez rasprave prihvaćala i većina hrvatskih istraživača koji su se bavili tim

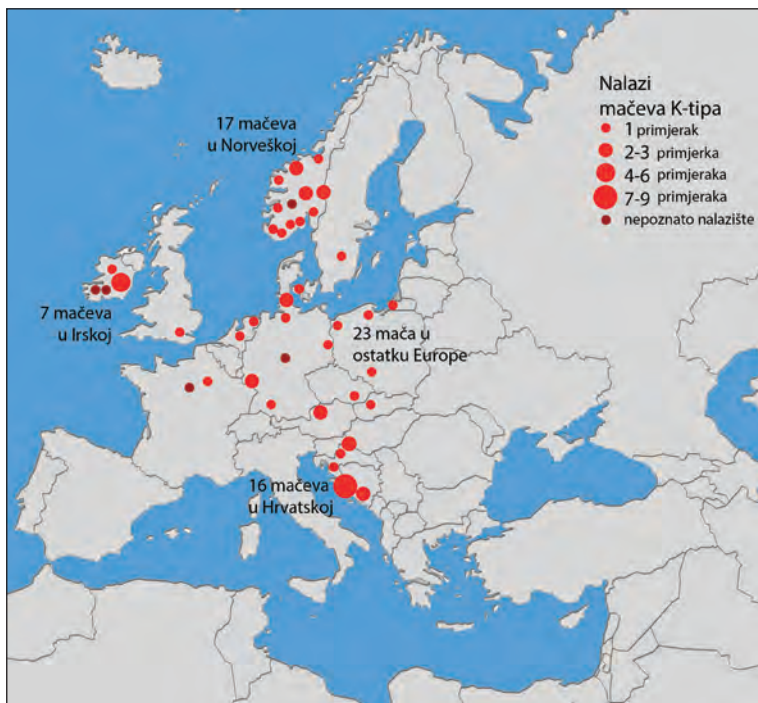
¹ Ovaj rad je djelomično promijenjen i dopunjen tekst koji je prethodno objavljen u: Milošević 2018.

² Milošević 2016; 2016a.

³ Carver 2005; Berend 2007, 73–213.

⁴ Arena et al. 2001, 175.

⁵ Mitchel 1994.

Slika 1. Rasprostranjenost nalaza ranosrednjovjekovnih mačeva K-tipa

problemom, ipak, čini se, ne može biti prihvatljivo i primjenjivo za sve nalaze mačeva K-tipa iz naših krajeva, a na takav zaključak ne upućuje niti prostorna disperzija njihovih nalaza u Europi (sl. 1).⁶

Zanimljivo je i pitanje na koji način su ti, pretpostavljam nordijski proizvodi, mogli dospjeti u srednjojadransko zaleđe. Zanimajući više spekulativnih mogućnosti, jedan od načina može biti trgovinska praksa kojoj su, koristeći zabranu Karla Velikoga o izvozu oružja nepokorenim istočnim susjednim narodima, mogli doprinijeti Vikinzi, koji su u to doba, posebno od 795. godine, svojim dugačkim i brzim brodovima (koristeći i plovidbu velikim rijekama euroazijskoga kopna) krstarili i trgovali vrlo širokim prostorima. Druga mogućnost može se dovesti u vezu s migracijskim gibanjima slavenskih ratničkih skupina na samome kraju 8. stoljeća. Ta se mogućnost u ovom trenutku čini povijesno više opravdanom, odnosno uvjerljivijom. Naime, spomenuti mačevi K-tipa na područje današnje zagorske Dalmacije mogli su dospjeti u vrijeme doseljenja novih ratničkih skupina, među kojima su bili i oni koji su se nazivali Hrvatima i koji su preuzeli glavnu ulogu u oblikovanju nove političke organizacije na jugoistoku Europe, pa

⁶ Vinski 1981; Bilogrivić 2009.

je njihov etnonim nadjačao druge i ostao oznakom novonastale Kneževine, odnosno kasnijega Kraljevstva. Cjeloviti je povijesni prikaz ovako postavljene sheme dostupan u materijalima s izložbe "Hrvati i Karolinzi".⁷ Za ovu prigodu dostatno je podsjetiti kako su, prema interpretaciji suvremenih vrela koju je za tu prigodu priredio i publicirao M. Ančić, ratničke skupine, što su sudjelovale u tome migracijskom valu, dolazile sa širokoga prostora u međuriječju Labe i Visle i iz pribaltičkih krajeva koji su tada bili u neposrednom susjedstvu Germana i nordijskih Vikinga (sl. 2).⁸ Uz to valja naznačiti kako je i u djelu *De administrando imperio* zabilježeno da je jedan dio Hrvata ostao i dalje živjeti u svojoj staroj postojbini, u susjedstvu Sasa, koji su tada obitavali u današnjem sjeverozapadnom dijelu Njemačke. Povijesni kontekst migracijskih gibanja tih ratničkih skupina uvjerljivo se može povezati i s vikinškim prodorima na europsko kopno koji se intenzivira oko 795. godine i napose s dugotrajnim ratom što ga je Karlo Veliki iste godine pokrenuo protiv Avara u Panoniji.⁹

Imajući u vidu ove povijesne okolnosti, sasvim uvjerljivom i realnom čini se pretpostavka da su novopronađeni mačevi iz Koljana i Vaćana, jednako kao i onajERTUS-ov iz Zadvarja, dospjeli upravo u to vrijeme i u takvim okolnostima, tj. posredstvom različitih novodoseljenih ratničkih skupina ("plemena") među kojima su bili i najvjerojatnije već tada pokršteni Hrvati jer su na nekim njihovim mačevima i ratničkoj opremi izvedeni i znakovi križa.¹⁰ Pravac takvih kretanja

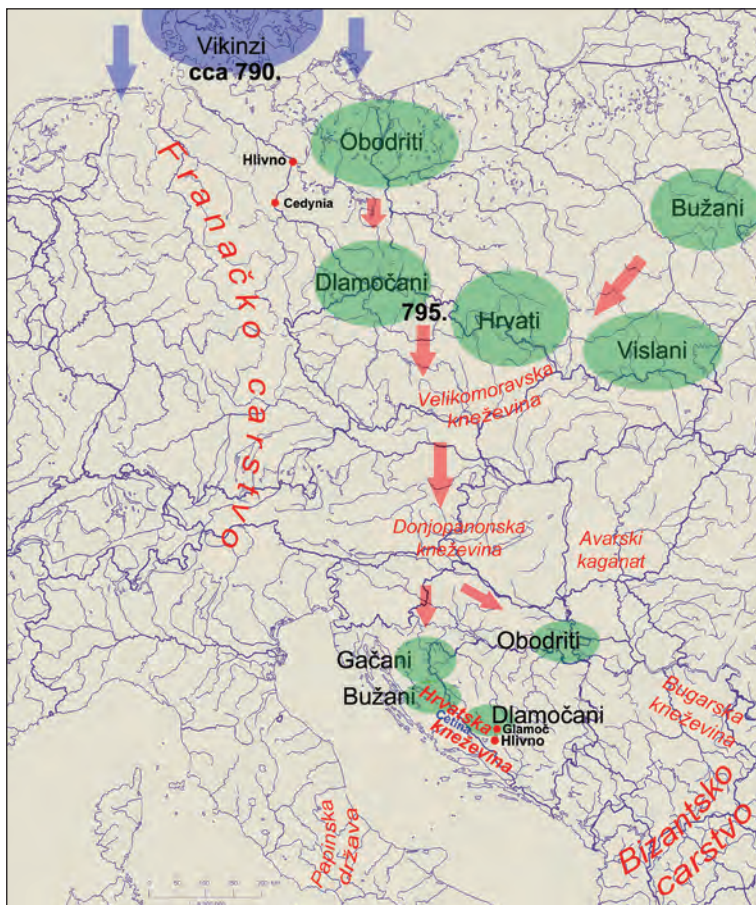
je njihov etnonim nadjačao druge i ostao oznakom novonastale Kneževine, odnosno kasnijega Kraljevstva. Cjeloviti je povijesni prikaz ovako postavljene sheme dostupan u materijalima s izložbe "Hrvati i Karolinzi".⁷ Za ovu prigodu dostatno je podsjetiti kako su, prema interpretaciji suvremenih vrela koju je za tu prigodu priredio i publicirao M. Ančić, ratničke skupine, što su sudjelovale u tome migracijskom valu, dolazile sa širokoga prostora u međuriječju Labe i Visle i iz pribaltičkih krajeva koji su tada bili u neposrednom susjedstvu Germana i nordijskih Vikinga (sl. 2).⁸ Uz to valja naznačiti kako je i u djelu *De administrando imperio* zabilježeno da je jedan dio Hrvata ostao i dalje živjeti u svojoj staroj postojbini, u susjedstvu Sasa, koji su tada obitavali u današnjem sjeverozapadnom dijelu Njemačke. Povijesni kontekst migracijskih gibanja tih ratničkih skupina uvjerljivo se može povezati i s vikinškim prodorima na europsko kopno koji se intenzivira oko 795. godine i napose s dugotrajnim ratom što ga je Karlo Veliki iste godine pokrenuo protiv Avara u Panoniji.⁹

⁷ Milošević 2000.

⁸ Ančić 2000. Također u: Bertelli et al. 2001, 61–96.

⁹ Ančić 2000, 73–76; 2016.

¹⁰ Ovdje svakako treba podsjetiti i na podatak iz 13. stoljeća koji prenosi splitski kroničar Toma Arhiđakon koji na nekoliko mjesta u svojoj "Historiji Salonitani" dosljedno ponavlja kako su se Hrvati u Dalmaciju doselili kao kršćani – arijanci. (Usp. Toma Arhiđakon 2003, gl. VII/4, 36–39, gl. XI/1, 58–59). Neki hrvatski povjesničari, kao primjerice Barada 1940, 415–417, držali su da je to vjerodostojan povijesni podatak, no uz tumačenje prema kojemu je do "seobe Hrvata" došlo u drugoj polovini 7. stoljeća, a ne kako se to

Slika 2. Pretpostavljeni pravci seoba Hrvata krajem 8. stoljeća prema rezultatima izložbe "Hrvati i Karolinzi"

možda potvrđuju gotovo identični nalazi mačeva iz Mikulčica u Češkoj¹¹ i iz korita rijeke Mure (sl. 3),¹² a kartiranje nalaza K-mačeva s područja današnje Hrvatske u toj nas pretpostavci definitivno učvršćuje. Njihova se prostorna disperzija, naime, u potpunosti poklapa s trasama rimskih cesta koje su takvim etničkim premještanjima nudile optimalne pravce i mogućnosti. Ako, pak, tim primjercima oružja dodamo i vrlo važne i istovremene primjerke umjetničkog obrta

ovdje zastupa u posljednjem desetljeću 8. stoljeća. Rasprave o poganstvu kod Slavena (i Hrvata?) u Dalmaciji te njihovo pokrštenje, odnosno povratak kršćanstvu kao ideološkoj i vjerskoj sili krajem 8. i početkom 9. stoljeća, u hrvatskoj historiografiji iznjedrile su opsežnu literaturu. Kako ovdje nije mjesto da se ta pitanja šire elaboriraju, a nisu niti od presudne važnosti za ovu raspravu, upućujemo na nedavno iznijeto takvo mišljenje temeljeno na arheološkim artefaktima u: Džino 2023, 181–183.

¹¹ Košta 2005, 160–162, 172, sl. 2, 9.

¹² Podatak s portala ZOAL – Zala vármegyei hárpörtál od 3. listopada 2021. godine (<https://www.zaol.hu/helyi-kozelet/2021/01/egy-karoling-korabeli-kard-kerult-elo-murakereszturon>).

Slika 3. Mač K-tipa iz korita rijeke Mure kod Murakeresztúra (Županija Zala) u Mađarskoj (Thúry György Múzeum, Nagykanisza)

koji očituju zoomorfnu umjetnost kontinentalnih karakteristika, ukupnost tih seobi pokazuje se u jasnijem svjetlu (sl. 4).¹³ Na izvjestan način na to upućuje i ornamentika drške mača iz Haithabua na kojoj se miješaju kršćanski i životinjski motivi, koji odražavaju likovnost i ikonografiju u kojoj se još uvijek slobodno iskazivao poganski animalistički realizam izmiješan s nadozacećim kršćanstvom (sl. 5). Isto se daje razumjeti i iz obostrano ukrašenog jezičca iz Gornjih Vrbljana na kojemu s jedne strane životinjski motivi uokviruju starozavjetnu formulu "zazivanja pomoći nebeskih četa", a s druge podatak da ga je napravio "kovač" *Tetgis*, što je ime germanskog porijekla.

Artefakti germanske zoomorfne umjetnosti u jadranskom zaleđu

Danas još uvijek nije pouzdano utvrđeno od kuda, u koje vrijeme i na koji način su se spomenuti artefakti sa zoomorfnom ornamentikom pojavili na nalazištima zapadnoga Balkana. Joachim Werner i Zdenko Vinski pretpostavljaju im zapadnoeuropsko / germansko porijeklo,

¹³ Milošević 2016a, 212–215, sl. 10.

Slika 4. Rasprostranjenost nalaza mačeva K-tipa i artefakata sa zoomorfnim motivima

Sl. 5. Kršćanski i germanski zoomorfni motivi na maču iz Haithabua na sjeveru Njemačke

i to u radionicama sjeverno od Alpa, dovodeći ih u vezu s intenziviranjem kontakata s ranim Karolinzima.¹⁴ Datiraju ih u drugu polovinu

8. stoljeća. Zbog rijetkog primjera ranosred-njovjekovnog dvodijelnog jezičca s pomičnim vrhom Mechthild Schulze Dörrlamm pretpostavlja da je specifični tip pojasne garniture iz Mogorjela mogao utjecati i na neke slične oblike

¹⁴ Werner 1959; 1961; Vinski 1979, 144–157.

Slika 6. Pojasna garnitura iz Mogorjela u Hercegovini, Zemaljski muzej, Sarajevo (foto: Z. Alajbeg)

u bizantskoj kulturnoj sferi uspoređujući je s pojasnom garniturom iz jednoga groba iskapanog u bazilici kastruma Tigani na otoku Samosu, vjerojatno iz druge polovine 10. ili ranoga 11. stoljeća. Pretpostavlja da je luksuzna garnitura iz Mogorjela nastala u nekoj zlatarskoj radionici u langobardskoj Italiji 8. stoljeća.¹⁵ Za sva ova pitanja stanje istraženosti i noviji nalazi ni danas ne pružaju više mogućnosti za pouzdane odgovore.

Među tim nalazima brončana pozlačena pojasna garnitura iz Mogorjela (sl. 6), koja se sastoji od kopče s pločicom i dvodijelnoga jezičca i koja je nađena u okrugloj kuli mogorjelskog kastruma, jedan je od najluksuznijih do danas pronađenih proizvoda ukrašenih *germanskim životinjskim stilom*. Analogije njenim zoomorfnim motivima

¹⁵ Schulze Dörrlamm 2009, 241–245, sl. 88. Ista je autorica prethodno iznijela mišljenje da bi pojasnu garnituru iz Mogorjela trebalo datirati nešto ranije, u kasno 7. stoljeće. Usp. Schulze Dörrlamm 1998, 139, sl. 8.

Slika 7. Pojasni jezičac iz Mogorjela u Hercegovini, Zemaljski muzej, Sarajevo (foto: Z. Alajbeg)

su brojne s koncentracijom u Friziji i saksonskoj oblasti te u Tiringiji i Rajnskoj oblasti. Izvan toga područja slični nalazi su sporadični. Prema J. Werneru proizvod je srednjoeuropskih radionica iz druge polovine 8. stoljeća, a u posjed južnoslavenskog velikodostojnika, koji je imao sjedište u Mogorjelu, mogla je dospjeti krajem 8. stoljeća na pouzdano neutvrđen način.¹⁶ U Mogorjelu je u kastrumu nedaleko okrugle kule otkopan grob u drvenom sanduku u kojemu je bio još jedan veći brončani pozlačeni jezičac, mač *K-tipa*, željezna sjekira i nekoliko vršaka strelica.¹⁷ Ovaj drugi jezičac u konturi oslikava oblik slova “U” što je čest slučaj u karolinškom umjetničkom obrtu 9. stoljeća (sl. 7), no, tamošnji primjerci su uglavnom bez pupoljka u nastavku. S obzirom na to da je riječ o ne osobito kvalitetnom proizvodu s ukočenim geometrijskim ornamentima i da su “U” jezičci s pupoljkom u nastavku češći u južnoslavenskim oblastima,¹⁸ J. Werner pretpostavlja da je ovdje riječ o lokalnom ili talijanskom proizvodu 9. stoljeća prema karolinškim uzorima.¹⁹

¹⁶ Werner 1961, 239–241.

¹⁷ Džino 2023, 135.

¹⁸ Nesumnjivo ranokarolinškim pojasnim jezičcima iz naših krajeva, koje navodi J. Werner, treba dodati par brončanih, ukrašenih primjeraka s tragovima pozlate i bez pupoljka na vrhu koji su nedavno pronađeni u kneževskom grobu na Brekinjinoj kosi kod Gline (Madiraca et al. 2017, 171–173, sl. 12). Još jedan obostrano ukrašeni srebrni jezičac izduženog “U” oblika i s pupoljkom na vrhu izvađen je prije dvadesetak godina iz Peručkog jezera u Koljanima (usp. Milošević 2016a, 217–218, sl. 14; 2016, 257, sl. 15).

¹⁹ Werner 1961, 237–238.

Slika 8. Dvostrano ukrašeni pojasni jezičac iz Medvedičke u Slavoniji, Arheološki muzej, Zagreb

Jezičac sa životinjskim ornamentima iz Medvedičke (sl. 8) osobit je nalaz jer je jedan od malobrojnih koji potječe iz kakvog-takvog arheološkog konteksta. Dio je grobne cjeline koju su još činili željezni nož, sjekira i mač.²⁰ U osnovi mač pripada *H-tipu* prema Petersenovoj podjeli, a i prema preciznijem tipološkom razvrstavanju koje je napravio Alfred Giebeg.²¹ Karakterizira ga usko sječivo i uska nakrsnica te ukrašavanje ukucanom mesinganom žicom na jabučici i nakrsnici. Pretpostavlja se da je proizvod vikinških radionica druge polovine 8. stoljeća, a prisustvo nesumnjivo slavenske sjekire u grobu cijeli nalaz dovodi u vrlo vjerojatni kontekst s već spo-

menutim migracijama s kraja 8. stoljeća. Jezičac je u to vrijeme bio nesumnjivo prestižan predmet pa je opravdano pretpostaviti da je u tome grobu sahranjen neki slavenski plemenski prvak koji je možda bio i sudionik Karlovog ratnog pohoda protiv Avara, a da je takvih bilo, potvrđeno je i povijesnim izvorima.²² Sam jezičac nije osobito kvalitetan proizvod, pogotovu ako ga usporedimo s luksuznim primjercima iz Gornjih Vrbljana (sl. 12) i Mogorjela (sl. 6). Na prednjoj strani su dva polja s kvalitetnijim životinjskim motivima, a na stražnjoj životinjski preplet je gušći, podijeljen u četiri polja, i gotovo je neprepoznatljiv. Zanimljivi su i geometrijski motivi trokutića koji su na primjerku iz Medvedičke svi šrafirani. Tako je uređeno i nekoliko jezičaca iz Nizozemske i primjerak iz Ingelheima,²³ dok većina drugih europskih nalaza ima naizmjenično šrafirane trokute, jednako kao i primjerak iz Gornjih Vrbljana. Moguće analogije pojasnom okovu iz Medvedičke su uglavnom na nalazištima sjeverne Europe. Osnovnom formom, rasporedom i načinom obrade ornamentata na obje strane sasvim je blizak jezičcima iz Ingelheima i Rossuma.²⁴ Prednjica mu je usporediva i s peharom iz Danske (Fejō),²⁵ a životinjski ukrasi na stražnjoj strani bliski su motivima s pehara iz Pettstadta (D) za koji se pretpostavlja da je proizvod sjevernoeuropskih radionica 8. stoljeća.²⁶

Zemljopisno izdvojen nalaz brončanog pozlaćenog pojasnog jezičca sa životinjskim motivima (sl. 9.1) pronađen je i u ruševinama prostranog kastruma *Sipparis* (Sipar kod Novigrada istarskoga) koji se danas najvećim dijelom nalazi ispod morske površine.²⁷ Jezičac je štitastog oblika s pupoljkom na vrhu. Prednju stranu ispunjava mu elegantna izvijena i isprepletana životinja zabačene glave koja u znatnoj mjeri podsjeća na nekolicinu jezičaca s vrlo sličnim životinjama

²⁰ Vinski 1979, 177–185, T. 10–11, 16–17.

²¹ Geibig 1991, 18.

²² Vinski 1979, 184–185; Ančić 2018.

²³ Wamers 1994, lista 2, br. 4 (Belgija nepoznato nalazište), br. 18 (Dorestad), br. 83 (Fredericks); Stiegemann / Wemhoff, 1999, 466, kat. jed. VII.26 (Ingelheim).

²⁴ Za Rossum vidi Wamers 1994, lista 2, br. 66, a za Ingelheim u: Stiegemann / Wemhoff (ur.) 1999, 466, kat. jed. VII.26.

²⁵ Wamers 1994, lista 2, br. 25; 2005, 88, sl. 31.

²⁶ Wamers 1994, lista 2, br. 58; 2005, 88, sl. 32.

²⁷ Marušić 1995, 113, kat. br. 489; Milošević (ur.) 2000, vol 2, 71, kat. br. I. 61.

Slika 9. Mali pojasni jezičac i četvrtasta aplika iz Sipara, Arheološki muzej Istre, Pula

iz srednje i sjeverne Europe.²⁸ Na istome lokalitetu nađen je još jedan ukrašeni kvadratni okov pojasa, ukrašen dijagonalno postavljenom čeverolatičnom rozetom (na sličan način kao na "U" pojasnom jezičku iz Mogorjela) koji je jasnije moguće povezati s ranokarolinškim utjecajima u Istri (sl. 9.2).²⁹

Za temu o kojoj ovdje raspravljamo pozornosti je vrijedna i jedna kružna lijevana brončana fibula, također iz Sipara. Zbog prisutnog saliniteta, slabije je sačuvana.

U sredini je životinja zabačene glave, a uokolo se izmjenjuju kasete s vitičastim i geometrijskim ukrasima s djelomično sačuvanim plavim, zelenim i crvenim emajlom izvedenim tehnikom *Champlevé* (sl. 10).³⁰ Analizirajući tri fibule sličnoga sadržaja iz Mainza, većinu takvih europskih nalaza obradio je Egon Wamers, donoseći i stariju literaturu o tome pitanju. Pretpostavlja da su većinom iz 10. stoljeća.³¹ Na fibuli iz Sipara središnji motiv je elegantna životinja, konturno ocrtanoga tijela, zabačene glave i visoko podignutog izvijenog repa. Takvim svojstvima ta se izvedba približava starijim germanskim uzorima i primjercima s ranosrednjovjekovnih skulptura (usp. sl. 23).³² Zbog toga, ali i zbog bisernoga niza kojim je optočen vanjski obod fibule, moguće je da je i nešto starija od većine usporedivih

²⁸ Lošija kvaliteta izrade (?) i slabija sačuvanost naveli su M. Schulze Dörrlamm da ovaj nalaz uvrsti među petnaestak europskih nalaza za koje navodi da manifestiraju degenerirani stil Tassilovog kaleža. Uz to pogrešno navodi da se Sipar nalazi u Sloveniji. Usp. Schulze Dörrlamm 1998, 146.

²⁹ Marušić 1962, 168, T. 6/10; Milošević (ur.) 2000, vol. 2, 71, kat. br. I. 62.

³⁰ Marušić 1995, 114, kat. br. 496.

³¹ Wamers 1994, 77–81, karta na str. 78.

³² Milošević 2003.

Slika 10. Diskoidna fibula ukrašena emajlom i životinjskom figurom u sredini iz Sipara, Arheološki muzej Istre, Pula

europskih nalaza. Pretpostavljam da bi ju okvirno trebalo datirati u 9. stoljeće.

Siparski kastrum³³ su u prvoj polovini 9. stoljeća dva puta ugrozili Saraceni (819. i 842.), a u drugoj polovini 9. stoljeća još dva puta nerektivanski gusari (864. i 887.) i u međuvremenu knez Domagoj (876.).³⁴ Spomenuti vrijedni ranokarolinški nalazi i nekoliko ratnih devastacija tijekom 9. stoljeća svjedoče da je Sipar, kao i još neki kastrumi u zapadnoj Istri, a također onaj na Velikom Brijunu gdje je pronađen novac Karla Velikog, značajna tadašnja središta. Osim Sipara, u Domagojevoj provali postradali su još i Novigrad i Umag, pa nije isključeno da su poneki od stilski i kronološki srodnih nalaza koji su pronađeni na jugu, pa tako i onaj iz Mogorjela, mogli tamo dospjeti i kao ratni plijen iz spomenutih pljačkaških pohoda.

Za temu o kojoj ovdje raspravljam zanimljiv je i pojasni jezičac iz Dubrovnika (sl. 11).³⁵ Spojen je od dva dijela, iznutra je šupalj, izliven je od bronce, doraden je rovašenjem i graviranjem te potom pozlaćen u vatri. Izduženog je pravokutnog oblika s trokutasto oblikovanim i konturno profiliranim užim krajevima. Potpuno

³³ O novijim istraživanjima Sipara u: Milošević 2019; Milošević Zakić 2017; Milošević Zakić / Mijanović 2017.

³⁴ Monticolo 1890, 122–123. O Siparu (Siparis, Sipparis) u antičkim izvorima vidi u: Križman 1997, 366, 368, 370.

³⁵ Milošević 2021.

Slika 11. Dvostruko ukrašeni pojasni jezičac iz Dubrovnika (foto: Z. Alajbeg)

Slika 12. Obostrano ukrašeni pojasni jezičac iz Gornjih Vrbljana u Bosni, Zemaljski muzej, Sarajevo (foto: Z. Alajbeg)

je ukrašen s obje strane. Prednja mu je sačuvana u cijelosti, a od stražnje strane ostala je tek jedna trećina. Riječ je o unikatnom nalazu koji nema izravnih analogija među sličnim proizvodima toga vremena ni u Europi, a niti na Istoku. Nema, dakle, jasnih tipoloških i stilskih karakteristika, no, pojedini elementi koji su na njemu

prisutni ipak se nalaze u dvjema velikim kulturnim sferama toga vremena: u mediteransko-bizantskoj i u europsko-germanskoj. Takva njegova koncepcija i ikonografski sadržaj u velikoj mjeri odgovaraju društvenim, političkim, gospodarskim i vojnim prilikama na istočnojadranskoj obali i njenom širem zaleđu jer je nastao u vrijeme kada se na tome prostoru sukobljavaju interesi Franačkoga i Bizantskoga Carstva. Vjerojatno iz toga razloga na dubrovačkom jezičku nalazimo izvedene i motive koji su svojstveni germanskoj poganskoj životinjskoj ornamentici (životinjski motivi na sačuvanom dijelu poledine, sl. 11.1 i 1a) usporedno s jasnim scenama koje imaju kršćansku simboliku (nasuprotne ptice između kaleža na prednjoj strani, sl. 11.3 i 3a). S grupom sličnih germanskih proizvoda povezuje ga i motiv nasuprotnih šrafiranih trokuta i rubna vitica kakvi su izvedeni na jezičku iz Medvedičke (sl. 8) te koncept s izduženim pravokutnim poljem na prednjoj strani kakav se nalazi i na pojasnom jezičku iz Gornjih Vrbljana (sl. 12).

U arealu rasprostiranja predmeta ukrašenih životinjskom ornamentikom, jezičac iz Dubrovnika je za sada najjužniji takav primjerak, no njegova pojava na tom prostoru ne bi trebala biti neobična jer je udaljen manje od stotinjak kilometara od Mogorjela gdje je pronađena poznata pojasna garnitura sa sličnim ukrasima (sl. 6).

Stilskim i kulturnim prožimanjima koja pokazuje dubrovački jezičac vjerojatno su doprinijeli položaj i uloga Dubrovnika koji se nalazio na

važnoj i frekventnoj pomorskoj ruti koju su koristili onovremeni trgovci i diplomacija, a onda i hodočasnici koji su u to doba, na putu u Svetu Zemlju, intenzivno koristili upravo pomorske pravce jer takva putovanja kopnenim komunikacijama nisu bila sigurna.

Pretpostavljam da je jezičac nastao u 8., ili preciznije u drugoj polovini 8. stoljeća, te da je izrađen u nekoj od lokalnih istočnojadranskih radionica, vjerojatno u dalmatinskim gradovima (možda i u ranosrednjovjekovnoj *Ragusi*), ili u nekoj samostanskoj sredini na obali gdje se još uvijek mogla održavati zanatska proizvodnja temeljena na starijoj tradiciji.

Tetgisov jezičac i artefakti sa životinjskom ornamentikom u dubljem jadranskom zaleđu

Tetgisov jezičac iz kastruma nad izvorom Sane u Bosni odličan je proizvod ukrašen životinjskim motivima s jugoistoka Europe, a također jedan od najkvalitetnijih u Europi uopće, posebno što se tiče tehnologije njegove izrade (sl. 12). Izliven je u bronci, pozlaćen u vatri, s intarziranim srebrnim pločicama na kojima su natpisi. Na prednjoj strani je sadržaj kršćanskog karaktera: S(an)C(tu)S S(an)C(tu)S S(an)C(tu)S D(omi)N(u)S S(a)B(aoth), a na poledini podatci o majstoru koji ga je radio: TETGIS FABER ME FECIT.³⁶

U Europi je pronađeno više od stotinu predmeta s ornamentima koji su stilski bliski Tetgisovom jezičcu. Među njima su i izvrsni proizvodi poput Tasilovog kaleža i stražnja, starija korica evanđelistara iz Lindaua s ponešto drugačijim životinjskim motivima.³⁷ Najveća koncentracija tih artefakata je na germanskim područjima, osobito u međuriječju donjih tokova Rajne i Elbe, pa se ondje pretpostavljaju i radionički centri koji su ih proizvodili.³⁸ U povijesno-umjetničkom određenju literatura ih je u prošlosti različito definirala, a najčešće kao izrađevine u *inzularnom stilu kontinentalnih karakteristika* ili pak kao predmete s motivima *germanskog životinjskog stila*. Tumači se da se njegova ponovna

pojava polovinom 8. stoljeća razvila kao rezultat nastojanja "germanskoga" dijela tadašnje europske populacije na formiranju samosvojnog političkog bloka kao opozicije franačko-romanskom kršćanskom bloku, svojevrsni *germanski renovatio*.

Naime, pojedini elementi odjeće i nakitni predmeti za to su osobito prikladni, naročito u vrijeme fluidnih društvenih i političkih previranja jer takve okolnosti potiču različite skupine i pojedince da upravo tako naglase svoj društveni i pojedinačni identitet. Predmeti osobnog ukrašavanja, a osobito oni koji se nose na istaknutim mjestima na odjeći i tijelu, za taj su zadatak osobito prikladni, više od bilo čega drugoga. Učestalom i prepoznatljivom upotrebom i naglim širenjem vrlo brzo postaju prepoznatljiv stil kojemu je svrha i glavna zadaća identitetsko izjašnjavanje unutar određenog društvenog konstrukta i sredstvo kojim se pojačava svijest o kulturnom identitetu unutar određene zajednice, a isto tako i kao sredstvo za prepoznavanje te zajednice prema drugima koji joj ne pripadaju.³⁹ Takav stil, dakle, postaje odraz društva koje ga je proizvelo, a njegov umjetnički izraz djeluje kao prepoznatljivi vizualni medij strukture toga društva te njegovo vjersko i ideologijsko opredjeljenje. Pretpostavlja se da najaktivniju ulogu u nastajanju i razvoju stila imaju društvene elite jer njime, u zajednici kojoj pripadaju, legitimiraju svoju moć, a prenošenjem i širenjem stila, kroz materijalnu kulturu, mogu manipulirati tim procesima i kontrolirati ih.⁴⁰

Tako, životinjska ornamentika svoje porijeklo ima u Skandinaviji 5. stoljeća i odatle se, tijekom 6. i u prvoj polovini 7. stoljeća, proširila na britanske otoke i europski kontinent. Na europskom kopnu nakon sredine 7. stoljeća gubi svoje značenje, a razvoj nastavlja u Skandinaviji kao izraz antagonizma tamošnjih nekršćanskih naroda prema kršćanskom feudalnom sistemu koji se širio Europom. Ponovna pojava *germanskoga životinjskoga stila* u 8. stoljeću na kontinentu može, dakle, ukazivati na težnju da takvi motivi u umjetnosti ideološki i politički obilježje i identificiraju njihove nositelje, konkretno

³⁶ Bojanovski 1979; Vinski 1979, 144–157.

³⁷ Schulze Dörrlamm 1998, 133 donosi kartu s nalazima metalnih predmeta i kamenih skulptura sa životinjskim ornamentima u stilu Tasilovog kaleža. Popis lokaliteta koji prati kartu je na str. 143–146.

³⁸ Wamers 1994, 159–174.

³⁹ Više je relevantnih tekstova koji raspravljaju o ovome problemu. Ovdje osobito upozoravam na: Wiessner 1991; Suzuki 2000; Swift 2004; Jenkins 2004; Curta 2005; Hunter 2007; Galvin 2014.

⁴⁰ Usp. Wells 2001; Hedeager 2011.

Slika 13. Rasprostranjenost nalaza Tetgisovog stila

germansku populaciju ili njihovu elitu kao novi relevantni politički faktor. Te procese u kojima se postupno od različitih naroda formirala tadašnja Europa na razvalinama rimske civilizacije, vidjeli smo, pokazuju i neki predmeti čija ornamentika simbolički iskazuje poganski animalistički realizam izmiješan s novoprihvaćenim kršćanstvom, a takvu situaciju imamo i na jezičcu iz Vrbljana. U takvome kontekstu, životinjsku ornamentiku druge polovine 8. stoljeća, kako je već

uočio Egon Wamers, ne treba povezivati s djelovanjem anglosaksonskih misionara na kontinentu, nego ju treba povezivati s duhovnim, kulturnim i političkim ozračjem područja na kojem se upotrebljavala.⁴¹ Slijedom takvih zaključaka tadašnji životinjski stil ne može se niti povezivati s karolinškim utjecajima, kako se to često čini, jer se umjetnost toga doba, kroz *renovatio imperii*, u cjelini ugledala na rimske modele. Stoga je

⁴¹ Wamers 1999, 460–464.

i razumljivo da se taj stil u proizvodima zapadno od Rajne nikada nije udomaćio, a i pojedinačni nalazi s takvom simbolikom na tome prostoru sasvim su sporadični (sl. 13).⁴²

Svakako je zanimljiv i “datum” ponovne pojave *germanskoga životinjskoga stila* u europskoj umjetnosti jer se on poklapa s činjenicom da je upravo u to vrijeme Karlo osvajao istočne dijelove svoga budućeg carstva. Taj ranosrednjovjekovni umjetnički stil svoju je punu afirmaciju postigao u izrađevinama u tzv. *stilu Tasilovog kaleža* tijekom druge polovine 8. stoljeća⁴³ pa se njegova pojava može objašnjavati i kao izraz protivljenja franačkoj političkoj i kulturnoj dominaciji.⁴⁴ Iz toga razloga je i razumljivo njegovo brzo širenje u kratkom roku, kao i činjenica da se takvi motivi izvode uglavnom na profanim predmetima i luksuznijim metalnim dijelovima odjeće.

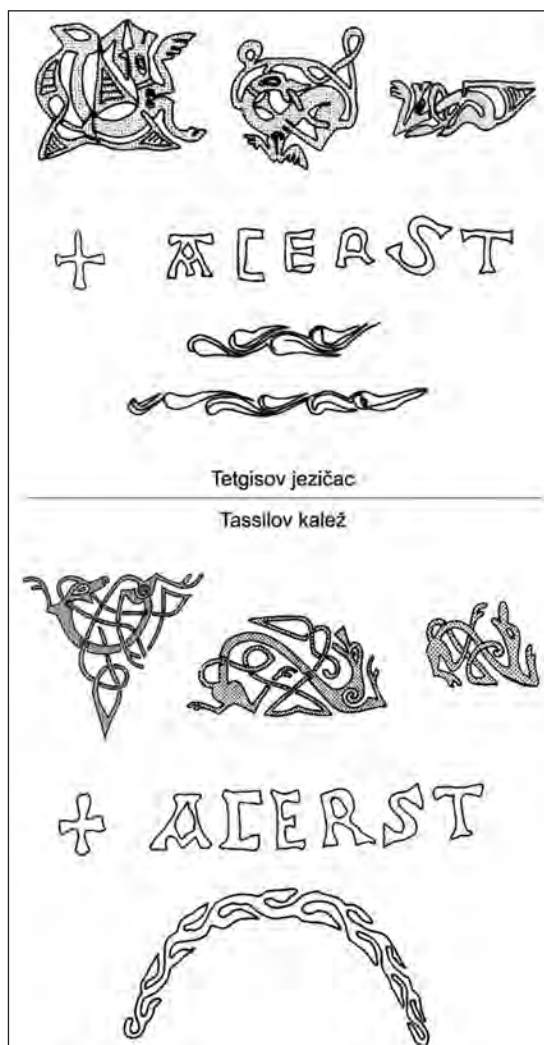
Karlova osvajanja prema istoku i prodor Vikinga sa sjevera krajem 8. stoljeća stvorili su nesigurnu situaciju na istočnom rubu Carstva, što je također moglo biti poticaj značajnijim migracijama. Društvene i političke elite naroda uz istočni rub Carstva, kao nositelji takvih vrijednih i “etnički” prepoznatljivih proizvoda, naglim i opsežnim migracijama, mogle su doprinijeti njihovom brzom širenju na velikom području. Na isti način je objašnjivo i naglo nestajanje takvih izrađevina jer se, ili asimilacijom ili teritorijalnom integracijom u franačku državu, naglo promijenilo političko, društveno, vjersko i kulturno okruženje, u kojemu za *germanski životinjski stil* više nije bilo mjesta, a niti se za njim osjećala potreba.

Tako su proizvodi sa životinjskom ornamentikom u kratkom vremenu mogli postati i postali su propagandno sredstvo, oruđe političke vlasti i njen prepoznatljiv simbol, a nositelji tako ukrašenih artefakata deklarirani pripadnici tadašnjih društvenih elita. Stoga su u pravu oni koji u međuovisnost stavljaju arheološke i povijesne izvore jer se pokazalo da je simbolička moć svakog stila osobito važna u vremenima drastičnijih društvenih i političkih promjena, posebno u

⁴² Žvanut 2002, 280–281.

⁴³ O takvim nalazima kod zapadnih Slavena, pa tako i u našim krejevima, vidi u: Robak 2015; 2018. Kao i kod većine autora, u popisu pronađenih artefakata s odlikama ovog stila, i u tim radovima mjesta su našli predmeti koji mu ne pripadaju, osim možda po tehnici izrade kojoj su korišteni u kasnoantičkom dobu i koja nije svojstvena samo toj grupi nalaza.

⁴⁴ Žvanut 2002, 281–283.

Slika 14. Usporedba životinjskih motiva i pojedinih slova na Tetgisovom jezičcu i Tasilovom kaležu

pograničnim područjima, u kojima je tim načinom učvršćivanje novih društvenih odnosa bilo najnužnije. Prostorna disperzija proizvoda *germanskoga životinjskoga stila* to jasno pokazuje.

Već na izložbi “Hrvati i Karolinzi” upozorio sam na mogućnost da se u Tetgisu s jezička iz Vrbljana može prepoznati i majstora glasovitoga Tasilovog kaleža i za to ponudio likovnu argumentaciju koju i danas podržavam (sl. 14).⁴⁵ U povijesnoumjetničkom i kronološkom smislu *stil Tasilovog kaleža* definirao je Gunter Haseloff, a nazvao ga je prema najvažnijem predmetu iz te umjetničke produkcije.⁴⁶ Kasniji istraživači usmjeravali su se uglavnom na pronalaženje analogija koje bi omogućile njihovo smještanje u širi

⁴⁵ Milošević (ur.) 2000, vol. 1, 113–114; Milošević 2005, 255–256, sl. 13.

⁴⁶ Haseloff 1951.

Slika 15. Ranosrednjovjekovna kadionica iz Vrlike u Hrvatskoj, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split (foto: Z. Alajbeg)

europski umjetnički kontekst ranoga srednjeg vijeka, u čemu je najviše rezultata postigao Egon Wamers.⁴⁷ On je znatno raširio repertoar stila pa mu je pribrojio i neke proizvode koji mu ne bi trebali pripadati, makar kad je riječ o repertoaru ornamentalnih motiva koji ga karakteriziraju. Tako se među proizvodima u *stilu Tasilovog kaleža* našla i cetinska kadionica (sl. 15.1–2)⁴⁸ na kojoj, osim šrafranih trokuta koji ne pripadaju samo tome stilu, nema uobičajene životinjske i biljne ornamentike.⁴⁹ Također sam mišljenja da je grupu predmeta ukrašenih *germanskim životinjskim stilom* druge polovine 8. stoljeća

primjerenije nazivati proizvodima *Tetgisovog stila*, jer je riječ o zanatski i tehnološki vrlo zahtjevnom proizvodu, koji je uz to jedini iz te skupine na kojemu je ostalo zabilježeno i ime majstora koji ga je izradio.

Jezičac iz Gornjih Vrbljana slučajni je nalaz, no nije i jedini predmet s toga kastruma jer je s njim pronađena i jedna istovremena brončana ostruga.⁵⁰

Mogući historijski kontekst ovim nalazima, a i ranosrednjovjekovnu sliku zapadnoga Balkana, ocrta još nekoliko značajnih nalaza kao što su dijelovi konjske orme iz Rusanovića kod Rogatice (sl. 16)⁵¹ i gotovo unikatni nalaz brončanog umba okruglog štita iz Breze kod Sarajeva koji nema prihvatljivih analogija u europskoj ostavštini toga doba (sl. 17).⁵² Izvorni izgled možemo mu spoznati tek prema prikazima na minijaturama

⁴⁷ Wamers 1993; 1994; 1994a, 116–117; 1999; 2013; (ur.) 2019, 377–449.

⁴⁸ Takav prijedlog koji je najprije iznijet u: Vinski Gasparini 1958, 100–101, podržao je Vinski 1979, 164–165, i potom preuzeo Wamers 1999, 463; 2005, 90–91; 2019, 467–468.

⁴⁹ Moje je mišljenje da cetinska (vrlička) kadionica ne pruža dovoljno pouzdanih pokazatelja da ju se može precizno smjestiti u vrijeme i među proizvode stila Tasilovog kaleža. Potpuni nedostatak životinjskih ornamenata bitan je detalj, a za to nisu dovoljni ni arhitektonska kompozicija ukrasa, polihromija izazvana upotrebom različitih metala niti tehnike dubokog rovašenja s pozlatom u vatri jer je riječ zlatarskim umijećima koja su u znatnoj mjeri bila razvijena još u kasnoantičko doba na vrlo širokom prostoru, poglavito među Alemanima, Gotima i Langobardima. Elemente za daljnju raspravu pruža i "S" kuka za vješanje, trokrako hvatište koje završava stiliziranim ptičijim glavama i karakteristično ispleteni srebrni lančići. O vrličkoj kadionici pripremam posebnu raspravu koja će uskoro biti završena.

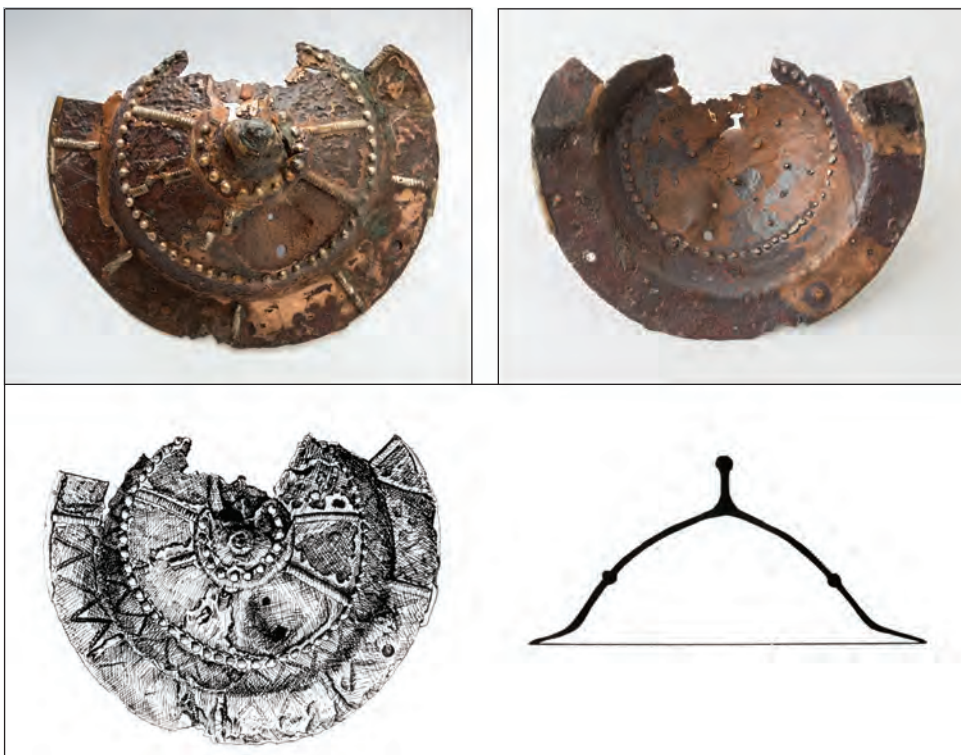
⁵⁰ Milošević 2006.

⁵¹ Milošević 2012, 101–103, sl. 104.

⁵² Basler 1972, 60. Prije četrdesetak godina iznijeto je mišljenje da taj umbo nalikuje ranobizantskim takvim proizvodima, a zbog približnih analogija sa sličnim primjercima iz langobardskih grobova Nocera Umbre pretpostavljalo se da pripada proizvodima iz italo-bizantskoga kruga. O tome vidi "Ekskurs" u: Vinski 1982, 28–29. Treba ipak primijetiti da se umbo iz Breze oblikom znatno razlikuje od takvih nalaza s Apeninskog poluotoka, a bitno mu je različit i način ukrašavanja, o čemu vidi u: Milošević 2011, 127–128, sl. 142. Također: Džino 2023, na više mjesta, osobito na str. 150–156.

Slika 16. Aplike s konjske orme iz Rusanovića kod Sarajeva, Zemaljski muzej, Sarajevo (foto: Z. Alajbeg)

Slika 17. Umbo ranosrednjovjekovnog štita iz Breze kod Sarajeva, Zemaljski muzej, Sarajevo (foto: Z. Alajbeg, crtež prema: Đ. Basler 1972)

Slika 18. Karoliški konjanik s velikim okruglim štitom na minijaturi iz Štutgartskom psaltiru. Umbo na manjem štitu ratnika koji leži dolje lijevo više je nalik primjerku iz Breze.

(npr. u psaltirima iz Stuttgarta, Utrechta i St. Gallena) te skulpturama i reljefima iz druge polovine 8. i početka 9. stoljeća. Tridesetak sličnih primjera na minijaturama u Štutgartskom psaltiru za nas su posebno zanimljivi, prvenstveno zbog tankog i naglašenog istaknutog središnjeg vrha koji završava kuglicom i tzv. "bisernog niza" kojim su ukrašeni (sl. 18).⁵³ Dominantan ornament na umbu iz Breze je i rubni niz ukucanih trokuta, složen i izveden na način kako je to bilo učestalo na proizvodima ranoga srednjeg vijeka u drugim dijelovima Europe (usp. ovdje i sl. 15).

Umbo je iskopan u ruševinama zanimljive građevine koja je dio većeg kompleksa, a čiji temeljni ostatci ocrtavaju zgradu s trostranim trijemom sa svodovima unutar kojega je dvodijelna pravokutna prostorija s polukružnom apsidom na južnom zidu (sl. 19.1). Vanjski uglovi trijema na sjevernom pročelnome dijelu trijema su zidanjem zatvoreni, a stubište sa zapadne

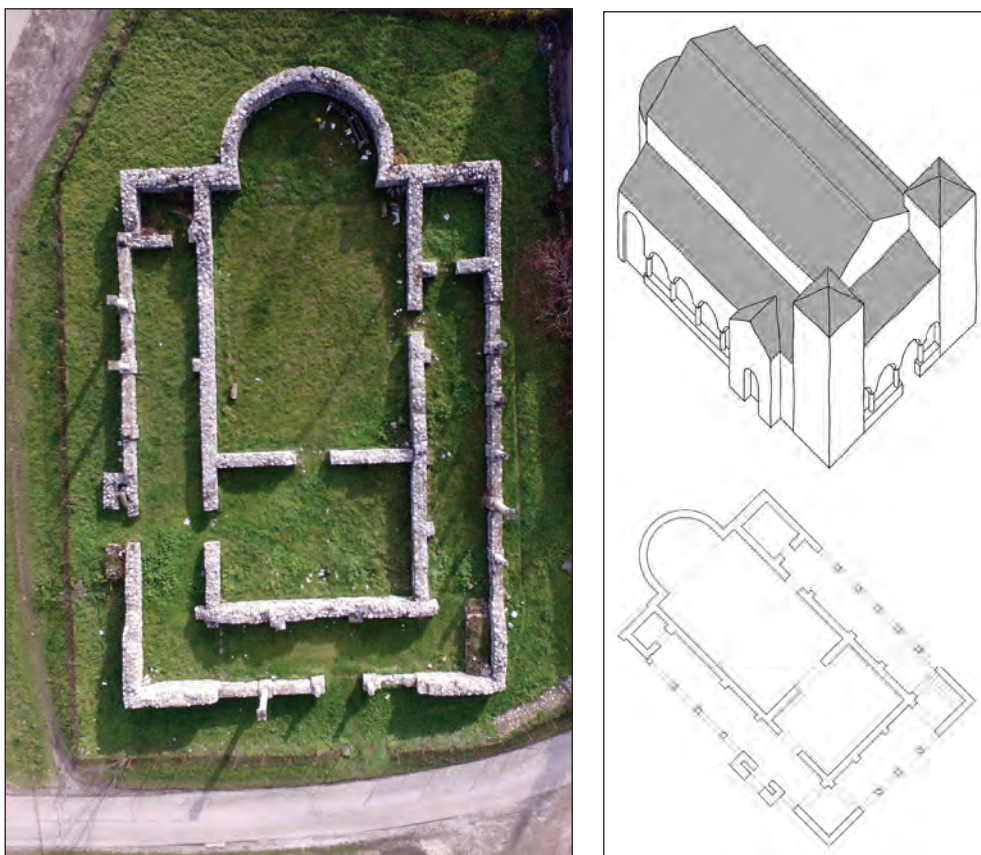
strane upućuje na to da su se nad tim ugaonim konstrukcijama uzdizale povišene bočne kule ili tornjevi s međugalerijom, kroz koju je onda bio omogućen pristup gornjem katu građevine (sl. 19.2).⁵⁴ Slična rješenja zgrada s apsidom i višestranim trijemom u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi zapadne Europe objašnjavaju se kao lovačke kuće ili plemićke dvorane (njem. *Halle* ili *Hof*) koje su bile sagrađene u sklopu tadašnjih dvorova ili većih gospodarskih imanja (*curtis*). Takav karakter građevine, osim spomenutoga umba, pretpostavljaju i brojne skulpture sa životinjskim glavama, pri čemu je veliki reljef s prikazom lova na vepa vjerojatno resio njenu unutrašnjost (sl. 20.4),⁵⁵ a protome s veprovim i medvjedićim glavama vanjsku oblinu apside (sl. 20.1-3). Na svjetovni karakter građevine u Brezi 2 upućuje i fragment muške figure odjevene u svećanu vojnu odoru.⁵⁶ Isklesana je u visokom reljefu, a izvorno je vjerojatno bila aplicirana na neki zid u njejoj unutrašnjosti.

⁵³ Wamers / Brandt (ur.) 2005, 53. Za minijature iz Štutgartskog psaltira, iz 820. – 830. godine, vidi još i u: [https://dfg-viewer.de/show/?set\[mets\]=https://digital.wlbstuttgart.de/mets/urn:nbn:de:bsz:24-digibib-bsz3070470598.xml](https://dfg-viewer.de/show/?set[mets]=https://digital.wlbstuttgart.de/mets/urn:nbn:de:bsz:24-digibib-bsz3070470598.xml).

⁵⁴ Milošević 2011, 125–132.

⁵⁵ Milošević 2012a.

⁵⁶ Sergejevski 1943, 17–18, sl. 13.

Slika 19. Ostaci ranosrednjovjekovne zgrade u Brezi (tzv. Breza 2) kod Sarajeva: 1. Orto-fotografija (foto: Z. Alajbeg); 2. Pretpostavljeni izvorni izgled (prema: A. Milošević 2011)

Za spoznaje o lokalitetu indikativni su još i detalji koji su bili ugrebani na velikim tokarenim stupovima⁵⁷ na kojima su različiti zapisi u formi grafita. Ti su stupovi činili trijem oko glavne dvorane u prizemlju i specifikum su u graditeljstvu 7. i 8. stoljeća na širokom prostoru (sl. 21). Grafiti su ponekad nečitljivi, no na jednome ulomku stupa vidljivo je vjerojatno galsko muško ime VERANVS,⁵⁸ a na ulomku drugoga vjerojatno staro germansko, tj. nordijsko-germansko žensko ime UTA (ili Ute, izvorni oblik je Oda ili Uota, što dolazi od Oðinn ili Vōtan, tj. Vuotan).⁵⁹ Na ulomku još jednoga stupa urezan je dvopruti križ kojemu haste završavaju volutama, što je uobičajeno u 8. stoljeću, a na drugome je ostatak

grafita u formi pleternog ornamenta, što također može biti zanimljivo za vremensko određenje građevine.⁶⁰ Osobito je zanimljiv i jedan grafit na kojemu se nalazi futhark (dvadeset znakova runске abecede), a najnovija proučavanja pokazuju da je riječ o južnogermanskom (kontinentalnom) podtipu starijega runskoga futharka koji se koristio između 150. i 700. godine (sl. 22).⁶¹

Životinjski stil u umjetnosti zapadnoga Balkana našao je odraza i u kamenoj skulpturi sakralnih građevina. Osobiti su nalazi kapitela s takvim motivima te ulomci pilastara i pluteja na kojima životinje sasvim nalikuju onima s utilitarnih metalnih predmeta o kojima je već bilo riječi (sl. 23).⁶²

⁵⁷ O tokarenim stupovima u našem i europskom graditeljstvu u Milošević 2011, 135–139, sl. 155–159.

⁵⁸ Dva su Sv. Verana iz Provanse (fr. Veran, Vrain; tal. Verano). Jedan (sin sv. Eucheriusa iz Lyona) bio je biskup u Venceu (451. – 492.), a drugi u Cavaillonu, gdje mu je posvećena katedrala. Umro je u Orléansu 590. godine. Nedaleko talijansko-francuske granice i danas egzistira mjesto Saint-Véran (Prov. Alpes-Côte d'Azur).

⁵⁹ Orel 2003, 437.

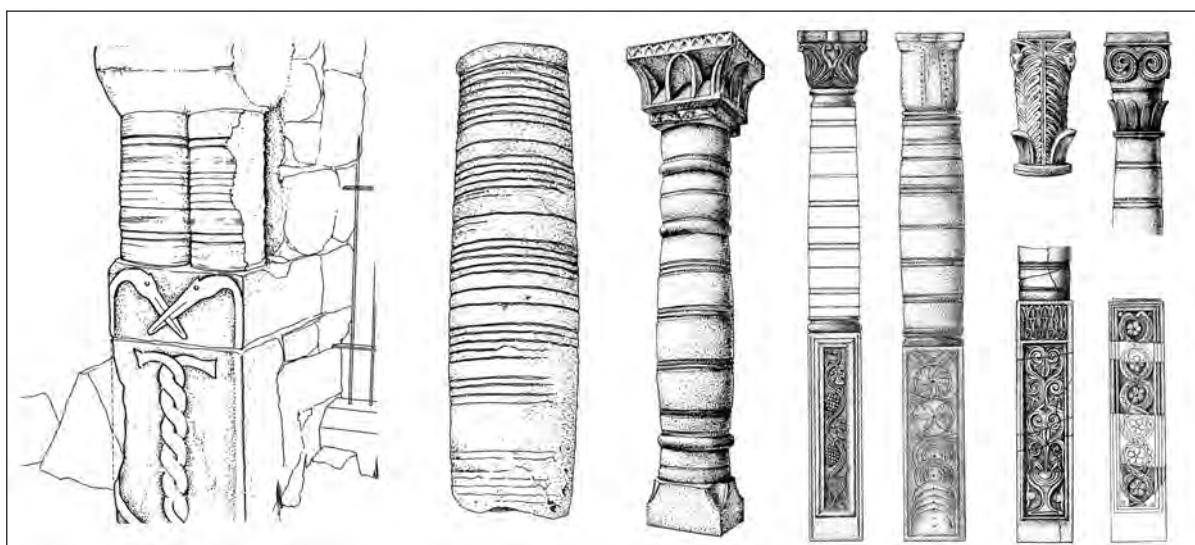
⁶⁰ Milošević 2011, 131, sl. 148.

⁶¹ Looijenga 1999, 272–275; 2003, 231–234, Pl. 17c s datacijom u 6. stoljeće; Fischer 2005, 66–67, 173–174 s orijentacionom datacijom 450. – 650. godine; Düwel et al. 2020, 114–212 s datacijom u sredinu 6. stoljeća.

⁶² Milošević (ur.) 2000, vol. 2, 205–206, kat. jed. IV.31 (ulomak stupića sa životinjom s Crkvine iz Biskupije kod Knina); 2003; 2004.

Slika 20. Skulpture i reljefi iz ranosrednjovjekovne građevine u Brezi, Zemaljski muzej, Sarajevo (foto: Z. Alajbeg)

Slika 21. Tokareni stupovi ranoga srednjeg vijeka: 1. Crkve Sv. Petra u Monkvearmouthu u Engleskoj; 2. Opatija Nouaillé nedaleko Poitiersa u Francuskoj; 3. Breza 2 kod Visokog; 4. Žitomislići kod Mostara; 5. Klobuk kod Ljubuškog; 6–7. Bilimišće kod Zenice (prema: A. Milošević 2011)

Slika 22. Grafiti na tokarenim stupovima u Brezi 2, prema knjizi inventara u Zemaljskom muzeju u Sarajevu (prema: A. Milošević 2011)

Slika 23. Ulomci pilastara, kapitel i dio pluteja sa životinjskim motivima: 1. Biskupija kod Knina, Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika, Split; 2-4. Bilimišće kod Zenice, Zemaljski muzej, Sarajevo (foto: Z. Alajbeg)

Količina i kvaliteta različitih umjetničkih artefakata 8. stoljeća u zaleđu istočnojadranske obale i na prostoru današnje Bosne i Hercegovine je impresivna, no teško je objasniti njen povijesni kontekst jer za taj prostor nedostaju suvremeni pisani izvori. Rješenja mogu biti različita, a jedno od njih su i već spomenute migracije krajem 8. stoljeća u kojima su mogla sudjelovati i neka germanska plemena ili su, pak, bila dovedena (na langobardsku podlogu) i pridružena Karlovoj vojsci u vrijeme rata s Avarima zatvarajući tako južnu frontu ratišta. Za kakvo-takvo razumijevanje tih pitanja potrebna su daljnja arheološka istraživanja novih nalazišta ili bolje organizirana revizijska iskopavanja poznatih lokaliteta, a i reinterpretacija poznatih izrazito fragmentarnih pisanih povijesnih podataka.

Summary

On Early Medieval Zoomorphic Artifacts in the Hinterland of the Eastern Adriatic Coast

This article examines early medieval artifacts with zoomorphic motifs found along the Adriatic coast and its western Balkan hinterland, originating from Germanic cultural spheres. The quantity and quality of such artifacts in the hinterland of the eastern Adriatic coast and in the territory of present-day Bosnia and Herzegovina at the end of the 8th and the beginning of the 9th century are remarkable. However, explaining the historical context of their emergence is challenging due to the absence of contemporary written sources for this region. Among these finds, a double-sided decorated belt tongue from the castrum in Gornji Vrbljani stands out. It is one of the finest artifacts of its type in Europe and the only one bearing the name of its maker: *Tetgis faber me fecit*. Based on this crucial piece of information, it is proposed that all similarly decorated metal artifacts, particularly those from the Carolingian Empire, should be classified under the "Tetgis style" rather than the traditionally used term "Tassilo Chalice style."

One possible explanation for the presence of such artifacts in the western Balkans is migration at the end of the 8th century, which may have involved Germanic tribes either as independent participants or as groups integrated into Charlemagne's army on

a Lombardic basis, mobilized to secure the southern front against the Avars. However, a more comprehensive understanding of these issues requires further archaeological investigations of new sites, more systematically organized re-excavations of known localities, and a reinterpretation of the highly fragmented historical records available for this period.

Literatura

- Ančić, M. 2000, U osvit novog doba. Karolinško Carstvo i njegov jugoistočni obod, u: Milošević, A. (ur.), Hrvati i Karolinzi. Vol. 1. Rasprave i vrela, Split 2000, 71–103.
- Ančić, M. 2016, Franački i langobardski utjecaji pri stvaranju i oblikovanju Hrvatske Kneževine, Starohrvatska prosvjeta, ser. 3, sv. 43/2016, 213–234.
- Ančić, M. 2018, Migration or Transformation: The Roots of the Early Medieval Croatian Polity, u: Džino, D. / Milošević, A. / Vedriš T. (ur.), Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire, Leiden / Boston 2018, 43–62.
- Arena, M. S. / Delogu, P. / Paroli, L. / Ricci, M. / Saggi, L. / Vendittelli L. (ur.) 2001, Roma. Dall'antichità al medioevo, Archeologia e storia, Nel Museo Nazionale Romano Crypta Balbi, Roma 2001.
- Barada, M. 1940, Nadvratnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca, Serta Hoffilleriana = Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva 18–21, Zagreb 1940, 401–418.
- Basler, Đ. 1972, Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972.
- Berend, N. (ur.) 2007, Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200, Cambridge 2007.
- Bertelli, C. / Brogiolo, G. P. / Jurković, M. / Matejčić, I. / Milošević, A. / Stella, Ch. (ur.) 2001, Bizantini, Croati, Carolingi. Alba e tramonto di regni e imperi, Milano 2001.
- Bilogriović, G. 2009, Karolinški mačevi tipa K, Opuscula archaeologica 33, Zagreb 2009, 125–182.
- Bojanovski, I. 1979, Kasnoantički kaštel u Gornjim Vrbljanima na Sani, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, n. s., 34, Sarajevo 1979, 105–126.
- Carver, M. (ur.) 2005, The Cross Goes North. Processes of Conversion in Northern Europe AD 300–1300, Woodbridge 2005.
- Curta, F. 2005, Female Dress and 'Slavic' Bow Fibula in Greece, Hesperia 74, Athens 2005, 101–146.
- Düwel, K. / Nedoma, R. / Oehrl, S. 2020, Die südgermanischen Runeninschriften, Berlin / Boston, 2020.
- Džino, D. 2023, Early Medieval Hum and Bosnia, ca. 450–1200, London / New York 2023.

- Fischer, S. 2005, Roman Imperialism and Runic Literacy. The Westernization of Northern Europe (150–800 AD), Uppsala 2005.
- Galvin, F. 2014, Insular ornamental metalwork AD 300 – 500: 'Military Style' inspired art in Ireland and Britain, Doktorska radnja, Galwey 2014.
- Geibig, A. 1991, Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland, Neumünster 1991.
- Haseloff, G. 1951, Der Tassilokelch, München 1951. ^[1]_[SEP]
- Hedeager, L. 2011, Iron Age myth and materiality: An Archaeology of Scandinavia, Routledge, New York 2011.
- Hunter, F. 2007, Artefacts, regions and identities in the northern British Iron Age, u: Haselgrove, C. / Moore, T. (ur.), The Later Iron Age in Britain and beyond, Oxford 2007, 286–296.
- Jenkins, R. 2004, Social Identity, London 2004.
- Košta, J. 2005, Kollektion frühmittelalterlicher Schwerter aus dem großmährischen Zentrum in Mikulčice, u: Kourřil, P. (ur.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des Östlichen Mitteleuropas, Brno 2005, 157–192.
- Križman, M. 1997, Antička svjedočanstva o Istri, Pula 1997.
- Looijenga, T. 1999, Who wrote the Breza futhark, and why, u: Grippe, Kamm und Eulenspiegel, Festschrift für Elmar Seebold zum 65. Geburtstag, Berlin / New York 1999, 263–276.
- Looijenga, T. 2003, Texts and Contexts of the Oldest Runic Inscriptions, Leiden, Boston 2003.
- Madiraca, V. / Miletić, M. / Bekić, L. / Koprivnjak, V. / Zubim Feri, T. 2017, Ranosrednjovjekovni nalazi s lokaliteta Brekinjova Kosa (Rezultati istraživanja 2011. i 2015. godine) / Early Medieval Finds from the Brekonjova Kosa Archaeological Site (Results of Excavations in 2011 and 2015), Archaeologia Adriatica 11/1, Zadar 2017, 145–215.
- Marušić, B. 1962, Nalazi iz vremena seobe naroda u Istri, Jadranski zbornik 5, Rijeka 1962, 159–175.
- Marušić, B. 1995, Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku (materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća), Pula 1995.
- Milošević, A. (ur.) 2000, Hrvati i Karolinzi. Vol. 1. Rasprave i vrela. Vol. 2. Katalog, Split 2000.
- Milošević, A. 2003, Scultura ornamentale del VII e VIII secolo nei Balcani occidentali, Hortus artium medievalium 9, Zagreb / Motovun 2003, 357–382.
- Milošević, A. 2004, Könnte die Kirche in Bilimišće bei Zenica der Versammlungsort der "Bosnischen Christen" des Jahres 1203 gewesen sein?, Starohrvatska prosvjeta, 3. ser., sv. 30/2003, Split 2004, 59–77.
- Milošević, A. 2005, Oggetti preziosi segni carolingi distintivi della Croazia. I tesori della Croazia al-tomedievale, u: Brogiolo, G. P. / Delogu, P. (ur.), L'Adriatico dalla tarda antichità all'età Carolingia, Firenze 2005, 245–270.
- Milošević, A. 2006, Ranokarolinška brončana ostruga iz korita rijeke Cetine u Sinjskom polju, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 99, Split 2006, 285–293.
- Milošević, A. 2011, Predromanički zvonici u Dalmaciji i ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj / Campanili preromanici della Dalmazia e della Croazia alto-medievale, Dubrovnik / Split 2011.
- Milošević, A. 2012, Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka / Traces of paganism in the early medieval Christianity, Dubrovnik / Split 2012.
- Milošević, A. 2012a, Ranosrednjovjekovni reljef iz maloga Čajna kod Visokog s dodanim natpisom velikog kaznaca Nespina, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH 41, Sarajevo 2012, 187–200.
- Milošević, A. 2016, Doseljenje Hrvata u Dalmaciji krajem 8. stoljeća: mač K-tipa iz Koljana kao mogući dokaz, Starohrvatska prosvjeta, ser. 3, sv. 43, Split 2016, 235–258.
- Milošević, A. 2016a, The K-type Sword from Koljane in Dalmatia as Possible Evidence for the Arrival of Croats at the End of the 8th Century, u: Davison, D. / Gaffney, V. / Miracle, P. / Sofaer, J. (ur.), Croatia at the Crossroads. Proceedings of conference held at Europe House, Smith Square, London, 24–25 June 2013 to mark the accession of Croatia to the European Union, Archaeopress, Oxford 2016, 207–222.
- Milošević, A. 2018, The Products of the 'Tetgis Style' from the Eastern Adriatic Hinterland, u: Džino, D. / Milošević, A. / Vedriš, T. (ur.), Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire, Leiden, Boston 2018, 63–85.
- Milošević, A. 2021, Early Medieval Belt Strap-end from Dubrovnik between the West and the East, u: Bradanović, M. / Jurković, M. (ur.), Mens acris in corpore commodo – Zbornik povodom sedamdesetog rođendana Ivana Matejčića / Festschrift in Honour of the 70th Birthday of Ivan Matejčić, Zagreb / Motovun 2021, 175–188.
- Milošević Zakić, B. 2017, Redni broj: 247, Lokalizet Sipar – Umag, Hrvatski arheološki godišnjak 3/2016, Zagreb 2017, 448–450.
- Milošević Zakić, B. / Mijanović, A. 2017, Redni broj: 251, Lokalizet Umag – Ulica Dantea Alighierija, Hrvatski arheološki godišnjak 3/2016, Zagreb 2017, 455–457.
- Milošević, B. 2019, Sipar, arheološka istraživanja i zaštita lokaliteta od 2013. do 2015. godine, Starohrvatska prosvjeta, ser. 3, sv. 46, Split 2019, 205–221.

- Mitchel, J.* 1994, Fashion in Metal: A Set of Sword-belt Mounts and Bridle Furniture from San Vincenzo al Volturno, u: Buckton, D. / Heslop, T. A. (ur.), Studies in medieval Art and Architecture presented to Peter Lasko, London 1994, 129–131.
- Monticolo, G.* (ur.) 1890, *Chroniche veneziane antichissime*. Ser. Fonti per la storia d'Italia pubblicate dall'Istituto storico italiano (scrittori – secoli X–XI), Roma 1890.
- Nielsen, h. K.* 1997, Archaeology and history: Complementary Sources, *Archaeological Review from Cambridge* 14/1, Cambridge 1997.
- Orel, V.* 2003, A Handbook of Germanic Etymology, Leiden, Boston 2003.
- Robak, Z.* 2015, Items decorated with the Tassilo Chalice Style in the western Slavic territories, *Slovenská archeológia* 63 (2), Nitra 2015, 309–340.
- Robak, Z.* 2018, Chronology and periodisation of imports of Carolingian military equipment in the Carpathian Basin between the eighth and the tenth centuries, *Antaeus* 35–36, Budapest 2018, 327–344.
- Schulze Dörrlamm, M.* 1998, Das karolingische Kreuz von Baume-les-Messieurs, Dép. Jura, mit Tierornamentik im frühen Tassilokelchstil, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 28, Mainz 1998, 131–150.
- Schulze Dörrlamm, M.* 2009, Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Teil II. Die Schnallen mit Scharniereschläg und die Schnallen mit angegossenem Riemendurchzug des 7. bis 10. Jahrhunderts, Mainz 2009.
- Sergejevski, D.* 1943, Nekoliko neizdatih antičkih reljefa, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 55, Sarajevo 1943, 1–20.
- Stiegemann, Ch. / Wemhoff, M.* (ur.), 1999, 799-Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn. Vol. I–III, Mainz 1999.
- Suzuki, S.* 2000, The Quoit Brooch Style and Anglo-Saxon settlement: A Casting and Recasting of Cultural Identity Symbols, Suffolk 2000.
- Swift, E.* 2004, Dress Accessories, Culture and Identity in the Late Roman Period, *Antiquité Tardive* 12, Brepols, Turnhout 2004, 217–222.
- Toma Arhidakon,* 2003, *Povijest Salonitanskih i Splitskih prvosvećenika*, Split 2003.
- Vinski, Z.* 1979, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 10–11, Zagreb 1979, 143–190.
- Vinski, Z.* 1981, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 11, Split 1981, 9–54.
- Vinski, Z.* 1982, Šljem epohe seobe naroda nađen u Sinju, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 12, Split 1982, 7–34.
- Vinski Gasparini, K.* 1958, Ranosrednjovjekovna kationica iz stare Vrlike, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3., sv. 6, Split 1958, 93–103.
- Wamers, E.* 1993, Insular Art in Carolingian Europe: The Reception of Old Ideas in a new Empire, u: Spearman, R. M. / Higgitt, J. (ur.), *The Age of Migrating Ideas. Early Medieval Art in Northern Britain and Ireland*, Edinburgh 1993, 35–44.
- Wamers, E.* 1994, Die Frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Lohrstrasse (Baustelle Hilton II) in Mainz, Mainz 1994.
- Wamers, E.* 1994a, Der Tassilokelchstil im Reich Karls des Großen. u: Fried, J. / Koch, R. / Saurma Jeltsch, L. / Thiel, A. (ur.), *Karl der Große in Frankfurt am Main. Ein König bei der Arbeit*, Sigmaringen 1994, 116–122.
- Wamers, E.* 1999, Insulare kunst im Reich Karl des Grossen, u: Stiegemann, Ch. / Wemhoff, M. (ur.), *799-Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III.* in Paderborn, vol. 3, Mainz 1999, 452–464.
- Wamers, E.* 2005, Silber für den Gottesdienst, u: Wamers, E. / Brandt, M. (ur.), *Die Macht des Silbers. Karolingische Schätze im Norden Regensburg* 2005, 84–91.
- Wamers, E.* 2013, Tassilo III. von Baiern oder Karl der Große? – Zur Ikonographie und Programmatik des sogenannten Tassilokelch-Stils, u: Sennhauser, H. R. (ur.), *Wandel und Konstanz zwischen Bodensee und Lombardei zur Zeit Karls des Grossen*, Zürich 2013, 427–450.
- Wamers, E.* (ur.) 2019, *Der Tassilo-Liutpirc-Kelch aus dem Stift Kremsmünster. Geschichte – Archäologie – Kunst*, Frankfurt 2019.
- Wamers, E. / Brandt, M.* (ur.) 2005, *Die Macht des Silbers. Karolingische Schätze im Norden, Regensburg* 2005.
- Wells, P. S.* 2001, *Beyond Celts, Germans and Scythians: Archaeology and Identity in Iron Age Europe: Duckworth Debates in Archaeology*, London 2001.
- Werner, J.* 1959, Frühkarolingische Silberohrringe von Rastede (Oldenburg). Beiträge zur Tierornamentik des Tassilokelches und verwandter Denkmäler, *Germania* 37, Mainz 1959, 179–192.
- Werner, J.* 1961, Ranokarolinška pojasna garnitura iz Mogorjela kod Čapljine (Hercegovina), *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s., 15–16, Sarajevo 1961, 235–248.
- Wiessner, P.* 1991, Style and Changing Relations Between the Individual and Society, u: Hodder, I. (ur.), *The Meaning of Things: Material Culture and Symbolic Expression*, London 1991, 56–63.
- Žvanut, K.* 2002, The Tassilo Chalice Style: Problems of interpretation and definition, *Hortus artium medievalium* 8, Zagreb / Motovun 2002, 273–288.